

Bartha Csilla

Helységneveink ragozása határainkon innen és túl¹

Számos olyan kérdés, jelenség létezik a magyar nyelvben, amely állandó nehézséget okoz mind a nyelvtanárok, mind pedig a magyarul tanulók számára. Ezek egy része olyan, amelyek a nyelvi-kommunikatív kompetencia fejlesztésével, megfelelő tanítási stratégiák alkalmazásával mégis jól elsajátíthatók. Gyakran felmerülnek azonban olyan kérdések is, amelyekre nem adható egyértelmű válasz: egyrészt azért, mert a magyar anyanyelvű beszélőközösség nyelvhasználatában is nagyfokú ingadozás tapasztalható: másrészt sem a grammatikák, sem a gyakorlati kézikönyvek nem adnak kielégítő megoldási javaslatokat. Ha mégis, akkor olykor ellentmondani látszanak a tényleges használatnak.

Ezek közé tartozik a helységnevek ragozása, vagyis az a kérdés, hogy melyek azok a földrajzi nevek, amelyek kül-, és melyek azok, amelyek belviszonyragot kapnak, tehát mikor használatos a *-ban/-ben* és mikor az *-n/-on/-en/-ön* toldalék. Ismereteim szerint a külföldieknek szóló magyar nyelvkönyvek is ritkán tartalmazzak erre nézvést valóban használható útmutatást.

1. A helységnevek ragozásának kérdéséről

A problematika korántsem bőséges használatközpontú nyelvészeti szakirodalma mindenképpen egységes abban a tekintetben, hogy helységnévragozásunkat "túlzottan bonyolult szabályrendszer"-hez köti (Szabó Géza 1981:139), vagy ahogy a Nyelvművelő kézikönyv sommásan fogalmaz: "A raghasználat bonyolult, egyértelmű szabályokba alig foglalható: általában a név véghangzója, ill. az összetétel utótagja a mérvadó." (Nymkk 1985: I. 675 *földrajzi nevek helyhatározóiragjai* címszónál) Balogh Lajos még határozottabban foglal állást: "A magyar helységnevekről köztudomású, hogy a határozóragos toldalékolás során rendszerbe nem foglalható módon egyesek kül-, mások viszont belviszonyragot kapnak." (Balogh 1980:222) Ugyanakkor a probléma nehézségével nem áll összhangban sem az erre vonatkozó szakirodalom mennyisége, sem pedig a tárgyalás mélysége.

---

¹ Ez a tanulmány az OKTK VII B, 771/95 számú projektum támogatásával készült.

Majd minden szerző kiemeli, hogy a helyi használat eltérhet – és el is tér – az általánostól, főként a nem helybeliek által kevésbé ismert kisebb települések esetében. Minthogy azonban ilyenkor a helyi normák, a szolidaritás-relációk felülírhatnak egyéb szabályokat, azt vitatni, hogy melyik forma a helyes, szociolingvisztikai szempontból kevésbé értelmezhető kérdésfeltevés. Így tehát további magyarázatra szorulna Kiss Jenő alábbi okfejtése is:

"Magam például Győr-Sopron megyei és országos napilapban egyaránt találkoztam két Győr-Sopron megyei helység (Beled és Mihályi) nevének a helyi használathoz képest **helytelen** [kiemelés tőlem] használatával, ti. a *Beleden* és *Mihályin* alakkal a helybeliek és környékeliek *Beledben* és *Mihályiban* alakjával szemben. Csupán jellemző érdekességként említem meg, hogy egyik hivatalos oklevelembe is ez került a "született" rubrikába: *Mihályin*. Számomra ez olyan, mintha azt látnám vagy hallanám: Budapestben." (Kiss 1985:89)

Érzelmileg talán indokolható a fenti okfejtés, azonban egy kívülállónak minősülő nem helybelitől nem várható el azonnal a helyi norma ismerete. Ezeket a problémákat a beszélők konkrét helyzetekben, mindennapi nyelvi érintkezéseik során kommunikatív kudarc nélkül képesek áthidalni, ahogy ezt a következő, 1991 őszen egy kolléganőm és egy buszsofőr között lejátszott párbeszéd illusztrálja:

Kolléganő: Ez a busz Noszvajba megy?

Buszsofőr: Hogy mondta, Noszvajra?

Kolléganő: Elnézést, nem idevaló vagyok.²

A vizsgálódást immár kiterjesztve a nem magyar helynevekre is, nem csak a helyi — nem helyi használat állhat egymással opozícióban. Az is gyakran előfordul, hogy ugyanazon beszélő váltakozva használja az inessivusi és a superessivusi toldalékokat.

A Magyar Nemzet egyik 1990-es júliusi számában a délszláv helyzet elemzésében először ezt olvashatjuk:

"Az albánok által már régóta követelt jog, hogy *Koszovóban* az eddigi autonóm tartományt nyilvánítsák Jugoszlávia hetedik köztársaságává, szintén nem mai keletű." (Matuska 1990:14)

Majd néhány bekezdéssel később:

---

² A diskurzus 1991-ben zajlott Egyed Emese és az említett buszvezető között.

"A főleg albánok lakta *Koszovón* eddig nem volt, vagy nem lett volna nehéz olyan politikát folytatni..." (u.o.)

Vagy a nemrégiben a Kalligram Kiadó gondozásában megjelent "Mit ér a nyelvünk, ha magyar?" című szlovákiai magyar sajtódokumentumgyűjteményben található a következő, a helynévhasználat nyelvpolitikai aspektusait, valamint a nyelvhasználó bizonytalanságát is érintő gondolat:

"Eddig még senkinek sem jutott eszébe, hogy szomszédjával, házastársával pofozkodjon. Ha – hivatalos elnevezéssel élve – Dunajská Stredán vagy Dunajská Stredában (ki tudná végre megmondani ?!) él, a szlovák is Dunaszerdahelynek nevezi városát, ha magyarul beszél róla." (Fekete 1994/1995:193)

Nem szólva arról, hogy a Dunaszerdahelyen mellett a *-helyben*, valamint a locativusi *-helyt* is megjelenik a használatban.

Azt kell mondanunk, hogy a kérdőjelek ellenére a helynévragozás még ma sem tekinthető a nyelvészek kedvelt kutatási témájának: nyelvészeti folyóiratainkban jobbra a "Kisebb közlemények", a "Különlélek" stb. rovatban olvasható néhány idevonatkozó megállapítás; ezek is egy-egy helynévtípus vagy meghatározott régió helyi névhasználatára, az egyébként rendkívül fontos példák felsorakoztatására szorítkoznak. Még mindig időszerű tehát a Kontra Miklós monográfiájában, az amerikai magyarok helynévhasználatát bemutató részfejezet végén olvasható megjegyzés: "Ennek a kérdésnek a tisztázása további széles körű adatgyűjtést és komplex (szociálpszichológiai és fonológiai) elemzést igényel." (Kontra 1990:74)

Személyes érdeklődésem mellett az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi osztályán magam is Kontra Miklóstól kaptam további ösztönzést arra, hogy e kérdéssel behatóbban foglalkozzam, s próbáljak támpontokat találni egy olyan kérdőív összeállításához, amely beépíthető lesz az általa koordinált nagyszabású, a régió magyar kisebbségeinek kétnyelvű nyelvhasználatát, nyelvpolitikai helyzetét vizsgáló projektumba.

2. Egy kutatás körvonalai

Egy, a mai magyar raghasználatot ténylegesen tükröző, szisztematikusan gyűjtött és kvantifikálható adatokra épülő kutatáshoz a legmegfelelőbbnek a szociolingvisztika elméleti és módszertani apparátusa tűnik. A továbbiakban tehát egy olyan szociolingvisztikai vizsgálat első stációjáról, kezdeti lépéseiről szeretnék beszámolni, amely egyrészt regisztrálni szeretné: kik, hogyan, mikor és miért használják éppen a kül- vagy a belviszonyragokat; s amelynek

várható eredményei hosszútávon fogódzót jelenthetnek a magyar anyanyelvként, illetőleg idegen nyelvként való tanításában is.

Mivel a Nymkk I. kötetének "földrajzi nevek határozói ragjai" címszava foglalkozik a legátfogóbban e kérdéssel, legelőször az ott lefektetett használati szabályokat szükséges tisztázni. Mít is mond a kézikönyv? Mint ismeretes, a kivételek ellenére két fő szabályszerűség körvonalazódik:

1. A történelmi Magyarországon belül általában külviszonyragokat használunk, ezt azonban azonnal gyengítik a felsorolt kivételek, akár ugyanazon névcsoporton belül is. Pl.: "A településnevek közül rendszeren így [ti. inessivusi toldalékkal] ragozzuk a *-falu* és *-szombat* utótagúakat: *Leányfaluban*, *Nagyfaluból*, *Nagyszombatban*; a *j* (*Tokajból*), *m* (*Komáromban*), *n* (*Debrecenben*), *ny* (*Tihanyból*) és *i* végűeket (*Orosziból*); több *r* (*Egerben*), *l* (*Válban*) és *ly* végűt (*Neszmélyből*)." (Tompa 1980:675-6) Majd a külviszonyragok tárgyalásakor ez olvasható: "(Ugyancsak van több *ny*, *r*, *j*, *ly* stb. végű név, amely ide tartozik: *Csányon*, *Móron*, *Monorról*, *Gelejre* és mások...)" (Tompa 1980:676)

Vagyis Egerben, de Móron; Tokajból Gelejre; Tihanyban, ugyanakkor Csányon.

2. Lényegesen egyszerűbb – legalábbis a magyarországi használattal sokkal inkább összhangban áll – a másik fő elv, miszerint a történelmi Magyarországon kívüli ország-, tájegység-, külföldi város- és községnevek belviszonyragot kapnak. Természetesen itt is találunk kivételeket. Nem szólva arról, hogy a Nymkk kevésbé vesz tudomást a mai Magyarország területén kívül élők nyelvhasználati szokásairól, noha ezekről a különbségekről többen szót ejtettek már. Például J. Soltész Katalin írja 1967-ben:

"A szomszéd országok magyarságának nyelvhasználatában újabban erősen terjed az idegen helyneveknek külviszonyragokkal való ellátása, elsősorban azokban az esetekben, amikor a szóban forgó helység magyar neve külviszonyragokkal használatos, de olyankor is, amikor az illető helységnek nincs is magyar neve. A szlovákiai Új Szó című napilapban olvasom: *Bartosovicén* és *Sedlicén*, *Zilinán* (tudniillik Zsolnán), *Prievidzán* (Privigyén); a romániai Előré-ben: *Ploiesti-en*, *Brazi-on*, *Cimpinan*, *Sinaian*; a jugoszláviai Magyar Szó-ban: *Borovón*, *Novi Sadon* (Újvidéken), *Slanhamenre*, *Smederevón* (Szendrőn) stb" (J. Soltész 1967:304)

Ugyanez az ingadozás figyelhető meg a szórványban élő magyar csoportok nyelvében is: 1994-es amerikai terepmunkám során egyetlen New Brunswick-i illetőségű magyarral vagy magyar származásúval sem találkoztam, aki ne *Núbranszvikon* vagy *Nyúbrunszvikon* lakna. Olyan első

generációs, tehát magyarországi születésű adatközlő is akadt, aki *Perth Amboyra* került dolgozni; sőt, noha a nagyvárosok esetében nem ez az általános, 1987-es detroiti adataim között még a *New Yorkon* és a *Clevelandon* alak is szerepel.

Kontra South Bend-i korpuszából hasonló példákat hoz: *Indiana Harboron*, *Misvakán*, *Elkhárton*, ugyanakkor *South Bend-ben* (Kontra 1990:74). Az iménti példák, valamint a New Brunswick-i adatközlőkkel végzett elicitációs tesztek tanúsága szerint ez esetben is sokkal bonyolultabb a helyzet, mint ahogy azt Kálmán Béla (1977:44) véli: "az amerikai városneveket úgy ragozzák, mintha belföldiek volnának", "...hiszen számukra Amerika belföld". Még akkor is óvakodnunk kell az általánosítástól, ha főként második generációs, vagyis már az Egyesült Államokban született beszélőknél – Kálmán megállapításaival látszólag összhangban – a *Magyarországon* mellett a *Magyarországban* alak is gyakran megjelenik³. Hasonló adatokról a más országokban élő magyarok vonatkozásában is be lehetne számolni.

Ahhoz tehát, hogy a helységnevek ragozásának társadalmi-területi disztribúcióját felmérjük, néhány fő szempontot mindenképpen figyelembe kell vennünk, nevezetesen a helynevekhez és a beszélőkhöz kapcsolódóakat a következők szerint:

2.1. A helynevekhez kapcsolódó vizsgálati szempontok

El kell különítenünk a magyar és nem magyar (idegen) helyneveket. A magyar helyneveken belül fontos különbséget tennünk a mai Magyarország területén és az azon kívül található települések nevei között. Az sem hanyagolható el az utóbbiaknál, hogy van-e a névnek idegen megfelelője vagy sem. A másik lényeges, immár nyelvészeti aspektus magukkal a nevekkel kapcsolatban, hogy milyen típust képviselnek névtani, grammatikai, valamint fonológiai szempontból: város-, falu-, tájegységnevek-e; egyszerűek vagy összetettek; tartalmaznak-e köznévi összetevőt (pl. *Szarvaskő*, *Felsőbotfalu*

---

³ A South Bend helynév szerepelt a már említett New Brunswick-i vizsgálatban is, mert kíváncsi voltam, az ottani használat mennyire egyezik a helyivel. A név két különböző tesztben is előfordult. Először direkt módon tudakoltam, ki melyik ragot toldja a felsorolt településnevekhez; másodszer pedig egy mondatkiegészítéssel tesztben jelent meg a szóban forgó helynév. Az eredmények a használat érdekes ingadozását mutatják: egyrészt különbség van az első és második generációs beszélők között (az előbbieket többször választották az inessivusi toldalékot); másrészt ugyanazon beszélő is váltakozva használhatja a bel-, illetőleg a külviszonyragos formát.

stb.); homonímok-e valamilyen egyéb köznyelvi elemmel (pl. *Beled, Bugyi, Vica, Szék, Csapod, Hidegség, Lövő* stb.); illetve milyen a hangtani felépítésük, magán- vagy mássalhangzóra végződnek stb.

2.2. A beszélőkhöz kapcsolódó vizsgálati szempontok

Noha ezt a kérdést rendszeresen eddig senki nem vizsgálta, mégis nyilvánvaló, hogy a beszélők közötti eltérések ugyancsak nagy mértékben befolyásolhatják a raghasználatot. Így a kutatásban egyaránt helyet kell kapniuk a magyar és a nem magyar anyanyelvű, de magyarul tudó/tanuló beszélőknek. Az előbbieket között különbség van a tekintetben is, hogy Magyarországon vagy azon kívül lagnak; sőt egészen más mintákat követhetnek azok is, akik magyar, illetőleg akik más nyelvi környezetben élnek. A kétnyelvűség-kutatásból az is jól ismert tény, hogy generációként ugyancsak szignifikáns eltérések tapasztalhatók a kompetenciát, a normatudatot, mind pedig a közösségi elvárásokat tekintve. Egy szociolingvisztikai vizsgálatban természetesen az adatközlők kiválasztásában a fentiekén kívül az olyan szociológiai változók is nélkülözhetetlenek, mint a nem, az életkor, az iskolázottság s a lakóhely típusa.

2.3. A megválaszolendő kutatási kérdések

A felsorolt szempontokat érdemes együttesen érvényesíteni a vizsgálandó helynévanyag összeállításánál és az adatközlők kiválasztásakor. Az ezen megfontolások szerint gyűjtött korpusz feldolgozása lehetővé teszi majd, hogy az alábbi, munkahipotézisként megfogalmazott kérdésekre választ kapjunk:

2.3.1. Valóban azok a szabályok működnek-e, amelyeket a Nymkk felsorol? Netán más határozza meg a raghasználatot?

2.3.2. Vannak-e különbségek a nyelvhasználatban a történelmi és a mai Magyarország területén található helynevek ragozását illetően?

2.3.3. Hogyan tér el a helyi használat az általános köznyelvi használattól? Kijelölhető-e, meddig tart ennek hatóköre? Mutat-e ez valamiféle szabályszerűséget?

2.3.4. A ragválasztásban mi az, ami a nyelvi, illetőleg a kommunikatív kompetencia része? Milyen tényezők és milyen mértékben módosíthatják a választási szabályokat? (pl. analógia, a nevek ismertségének foka stb.)

2.3.5. Fel kell tételeznünk azt is, hogy a raghasználat területenként, régióként, társadalmi csoportonként, életkorok és nemek szerint eltérően oszlik meg. Ennek mikéntjét és mértékét mindenképpen meg kell vizsgálni. Feltevésem szerint a nem szociológiai változóján kívül mind az életkornak, iskolázottságnak, mind pedig a lakóhelynek mérhető hatása lesz.

2.3.6. Az utolsó kérdéscsoport: Hogyan ingadozhatnak a helységnevek ragjai ugyanazon beszélők esetében? Mi lehet az ingadozás oka?

A dolgozatom első részében felsorakoztatott példák ugyanis nemcsak azt sugallják, hogy a helynévragozás rendkívül bonyolult, hanem azt is, hogy nem feltétlenül stabil rendszer. Nem zárható tehát ki, hogy egyes névtípusoknál az ingadozás egy folyamatban lévő nyelvi változás indikátora. Másrészt, minthogy a közismert szociolingvisztikai axióma szerint a beszélő a verbális repertoárból a partnernek, helynek, szituációnak stb. megfelelően állandóan választ, mutatis mutandis stílusok, regiszterek és nyelvváltozatok között vált, az ún. együtt-előfordulási szabályok értelmében a váltás minden nyelvi szintet érinthet, ily módon a raghasználatban is megjelenhet. Vagyis egyszer az egyik, máskor a másik rag tűnhet megfelelőbbnek. Azoknál a beszélőknél, akiknek a rendszerében ez a forma is szerepel, a locativusi *-t* használata pl. választékos vagy formális stílusokban, illetőleg kerülése informális helyzetekben jól illusztrálja ezt.

Ugyancsak ide tartozik a nyelvi akkommodáció kérdése, vagyis az a kommunikatív magatartás, amellyel a beszédpartnerek a diskurzus során nyelviileg is kifejezésre juttatják együttműködési (ritkábban távolságfenntartó) szándékukat. Ha tehát ezt a közeledő magatartást választom, s egyébként a *Noszvajban* alakot használnám, helybéli beszélgetőtársam azonban következetesen és magabiztosan *Noszvajon* formát, nagy az esélye annak, hogy – legalábbis a beszélgetés idejére – én is ezt részesítsem előnyben.

A váltakozás harmadik nyilvánvaló esete, amikor a rag valamilyen csoporttal való szolidaritást szimbolizál olyankor, amikor a helyi használat a köznyelvvel nem esik egybe. Talán megfelelő példa erre a *Csikszeredán* magyarországi és a *Csikszeredában* erdélyi forma⁴ váltakozása magyarországi beszélőknél. A következőkben ismertetendő tesztben ehhez az itemhez több adatközlő is azt a megjegyzést fűzte, hogy erdélyiekkel vagy ha erdélyi is jelen van a társaságban, Magyarországon is az erdélyi változatot használja.

---

⁴ Természetesen az "erdélyi forma" nem jelenti azt, hogy Erdély egész területén az inessivusi rag használatos. Ott is elsősorban Csikszereda és a környék lakossága részesíti előnyben ezt a formát. Ahogy Péntek Jánostól erre felhívta a figyelmet, a belviszonyrag gyakori választásához nagy valószínűséggel az is hozzájárult, hogy a nyelvjárási *szeredán-t* (szerdán) elkülönítsék a tulajdonnévtől: "*Szeredán* voltam *Szeredában* a vásárban".

3. A próbavizsgálat eredményei

Természetesen az imént vázolt kérdések megválaszolása hosszabb időt és széles körű vizsgálatokat igényel. Ennek első lépéseként a szakirodalom és a problematika áttekintésén, valamint a hipotézisek megfogalmazásán túl az 1. és a 2. vizsgálati kérdést megválaszolando összeállítottam egy próbakérdőívet⁵, amelyet először 50 egyetemi hallgatóval tölttettem ki. Egyik csoportomat arra is megkértem, hogy ugyanezt oldassák meg családtagjaikkal a nagyszülőktől a testvérekig. A későbbiekben ezek az információk ugyanis a családnak a gyermekek nyelvelsajátításában játszott szerepével magyarázhatják, hogy valaki például budapesti létére miért a helyi, mondjuk somogyi normák szerint választ, ha regisztrálható, hogy a nagyszülők, szülők Somogyban laknak, illetőleg onnan származnak. Sándor Klára szegedi kolléganőm jóvoltából további 40 erdélyi adatközlő is kitöltötte a tesztlapot.

A kérdőív két részből áll. Az első az adatközlőkre, szüleikre és nagyszüleikre vonatkozó legfontosabb szociológiai háttérinformációkra kérdez rá, a második egység pedig a tulajdonképpeni teszt. Mivel a próbakérdőív elsődleges célja a tájékozódás és hipotézistesztelés, az ismertetett szempontok közül csak néhányat érvényesítettem az adatközlők kiválasztásánál és a helynevek listájának összeállításakor. A tesztben 112 helynév szerepel úgy, hogy a határokon túli magyarlakta területek mindegyikét a főbb névtípusok, vagyis az összetett nevek osztályai, valamint az egyes végződéstípusok képviseljék. Ennek köszönhetően főként a történelmi Magyarország területén elhelyezkedő települések kerültek a listára. (A neveket az 1990-ben megjelent Határokon túli magyar helységnevszótár anyagából válogattam.) A teszt utolsó modulja tartalmaz néhány magyarországi helynevet is ugyanezen elvek szerint, ezen kívül néhány véletlenszerűen kiválasztott külföldi település nevét.

A 113 kitöltött kérdőívből az első 50-et, Budapesten, az ELTE magyar szakán tanuló egyetemi hallgatók válaszlapjait értékeltem. Statisztikai próbát még nem végezve regisztráltam az előfordulásokat és az ennek megfelelő százalékos arányokat itemenként. (1. táblázat)

---

⁵ E konkrét vizsgálati kérdésnél a tereptechnikák közül – a szociolingvisztikában megszokott szóbeli vizsgálati módszerekkel szemben – az elicitációs tesztekkel kiegészített kérdőív bizonyult a leghatékonyabbnak, hiszen ezen a módon juthatunk viszonylag rövid idő alatt nagy mennyiségű, összemérhető korpuszhoz.

n=50

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Nagyszombat	37,5	62,5	-
Rimaszombat	17,5	80	2,5
Turócszentmárton	80	20	-
Igló	5	95	-
Nagymihályi	82,5	17,5	-
Ábrány	87,5	12,5	-
Csécsény	82,5	12,5	-
Csetnek	5	95	-
Deménfalu	70	30	-
Dunaszerdahely	0	100	-
Eperjes	2,5	97,5	-
Felsőbotfalu	57,5	42,5	-
Felsőtóti	77,5	22,5	-
Garamszentandrás	7,5	92,5	-
Gerencsér	15	82,5	2,5
Halács	0	100	-
Hetény	82,5	17,5	-
Homonna	15	85	-
Horváti	95	5	-
Lőcse	0	100	-
Léva	10	90	-
Lestyén	85	12,5	2,5
Nagytárkány	62,5	35	2,5
Nyitra	10	90	-
Pöstyén	85	15	-
Somorja	7,5	92,5	-
Szeleste	7,5	92,5	-
Trencsén	90	10	-
Vágújfalu	55	45	-
Érsckújvár	22,5	70	7,5

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Németújvár	5	82,5	12,5

Sopronkeresztúr	2,5	92,5	5
Fraknó	35	65	-
Felsőőr	17,5	75	7,5
Őriszentmárton	75	25	-
Zurány	90	10	-
Bécsújhely	7,5	90	2,5

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Zombor	75	25	-
Óbecse	2,5	97,5	-
Pozsega	35	62,5	2,5
Muraszombat	30	70	-
Alsólendva	2,5	97,5	-
Bezdán	87,5	12,5	-
Bácskertes	10	90	-
Bácsújfalú	55	45	-
Karlóca	7,5	92,5	-
Torontálvásárhely	2,5	97,5	-
Topolya	2,5	97,5	-
Kórógy	12,5	97,5	-
Drávaszentmihály	20	80	-
Zenta	10	90	-
Alsószelei	75	25	-
Fiume	92,5	7,5	-
Versec	12,5	87,5	-

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Nagyszalonta	7,5	92,5	-
Szatmárnémeti	95	5	-
Dicsőszentmárton	70	30	-
Gyulafehérvár	30	70	-
Beszterce	10	90	-
Nagyszeben	100	0	-
Csikszereda	15	85	-
Szilágysomlyó	15	85	-
Brassó	85	15	-

Bánffyhunjad	7,5	92,5	-
Bánffytótfalu	60	40	-
Biharpüspöki	72,5	27,5	-
Csikszentmihály	17,5	80	2,5
Déva	5	95	-
Farkaslaka	0	100	-
Gyergyóújfalu	55	45	-
Kézdivásárhely	0	100	-
Lippa	2,5	97,5	-
Oláhapáti	90	10	-
Petrozsény	87,5	12,5	-
Szék	0	100	-
Székudvar	20	77,5	2,5
Székelyudvarhely	2,5	97,5	-
Torockó	15	85	-
Zalatna	5	95	-

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Nagyberezna	7,5	92,5	-
Nagydobrony	90	10	-
Ilosva	2,5	97,5	-
Beregszász	7,5	87,5	5
Dercen	90	10	-
Técső	5	95	-
Huszt	2,5	97,5	-
Iszka	5	95	-
Katlanfalu	57,5	42,5	-
Munkács	0	100	-
Palágy	7,5	92,5	-
Sebesfalva	5	95	-
Szerednye	10	90	-
Tiszakeresztúr	2,5	97,5	-
Ungvár	5	92,5	2,5
Ungtarnóc	2,5	97,5	-
Verbőc	0	100	-
Visk	5	95	-
Benedeki	87,5	2,5	-

Szentmiklós	5	95	-
-------------	---	----	---

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Marcali	82,5	17,5	-
Leányfalu	17,5	82,5	-
Ormánság	90	10	-
Nagykálló	25	75	-
Balatonalmádi	87,5	12,5	-
Noszvaj	12,5	87,5	-
Szarvaskő	7,5	92,5	-
Fedémes	2,5	97,5	-

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Málta	5	95	-
New Brunswick	97,5	2,5	-
Winnipeg	77,5	22,5	-
South Bend	70	30	-
Trenton	95	5	-

1. táblázat

Azoknál a helyneveknél, amelyek helyhatározóragos alakja 80 % fölötti egyezést mutat, valószínűsíthető, hogy ez az arány egy nagyobb mintán is ugyanígy tükröződni fog. Azon elemeket, melyeknél a használat 40-60 %-os tartományban ingadozik, a későbbiekben érdemes lesz több szempontból is megvizsgálni, hogy a bizonytalan használat háttérét feltárhassuk. Az összesítés a következő képet mutatja:

Függetlenül attól, hogy az egyetemisták számára többségében ismeretlen magyar nevek mely régióból valók, névtípusonként ugyanazok a tendenciák: a nyelvérzék számára ezek a helynevek valóban magyarnak minősülnek. Következésképpen a vizsgálatban szereplő adatközlők ragválasztásában a magyarországi-nem magyarországi helynév különbségtétel nem érvényesül.

Hogy megállapíthassam, van-e eltérés a Nymkk-ben találhatóéktól, az összetett neveket először utótagok szerint csoportosítottam: tulajdonnévi, *-hely*, *-falu*, *-vár*, *-szombat* utótagú összetételek szerepeltek minden régióból. Ebben a csoportosításban a leglátványosabb eltérés a *-szombat* utótagú neveknél, *Nagyszombat*, *Rimaszombat*, *Muraszombat* esetében mutatkozott. Noha a Nymkk az inessivusi rag használatát javasolja, s a *Nagyszombatban*

forma példaként is szerepel (vö. 675. o.), az átlagosnál nagyobb nyelvi tudatossággal rendelkező egyetemisták mégis a superessivusi ragot részesítették előnyben (2. táblázat)

n=50

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %
Nagyszombat	37,5	62,5
Rimaszombat	32,0	80,0
Muraszombat	30,0	70,0

2. táblázat

Hogy Nagyszombat esetében mégis enyhén emelkedik az inessivus százalékos aránya, a homonímia elkerülésére való törekvésnek köszönhető.

Kiemelendők a kézikönyv által szintén inessivussal járó *-falu* utótagú nevek. Ez az a névtípus, ahol legnagyobb az ingadozás, így itt valószínűsíthető a legjobban a változás. Alig választják többen a belviszonyragot, sőt, a Nymkk *Leányfaluba* példájához képest az adatközlők 82,5 %-a már a *Leányfalun* formát használja. Az eredmények ugyanakkor alátámasztják, hogy a *-hely*, *-vár* utótagú nevekhez gyakrabban külviszonyragok járulnak.

Egy másik osztályozásnak megfelelően az *ó*, *i*, *a*, *e*, *c/cs*, *s*, *k*, *n/ny*, *j/ly*, valamint *r* hangra végződő nevek is szerepeltek a tesztben. Az *n/ny* végűek kivételével minden esetben a superessivusi rag a gyakoribb. Míg az *n/ny* mássalhangzókra végződő neveket a kézikönyv mindkét csoportba besorolja, addig a tesztben szereplő nevekhez az adatközlőknek legalább 80 %-a a *-ban/-ben* ragot toldotta. *Zurány*, *Lestyén*, *Trencsén*, *Bezdnán*, *Petrozsény*, *Nagydobrony* és *Dercen* esetében ez az arány 90 % körüli volt, sőt Nagyszobennél egyetlen adatközlő sem választotta az *-n* ragot.

A *-márton*, *-andrás*, *-mihály*, *-miklós* típusú, tehát a tulajdonnévi utótagú nevek eltérő viselkedése (a *-márton* utótagúak inessivusi ragot kapnak) adta az ötletet, hogy a több tagból álló, köz- vagy tulajdonnévi utótagú neveket ne külön névtípusként kezeljem. Ha ugyanis ezeket is végződésük szerint osztályozzuk, pontosan úgy viselkednek, mint az adott csoport többi tagja: a *-vár* utótagúak úgy, mint az *r* végűek, a *-hely* utótagúak, mint a *j*-re vagy *ly*-ra végződők (és így tovább). Vagyis az adott név hangtani felépítése, azaz utolsó hangzója (hangzói) a ténylegesen meghatározó(k). Ez összhangban áll azzal a

változással, miszerint a raghasználat eltolódik az *u* magánhangzóra végződő -*falu* utótagú nevek esetében a superessivus felé.

Mínthogy az adatközlők számára a feltüntetett nevek jó része ismeretlen volt, a választást elsődlegesen fonológiai szabályok irányíthatták, ahogyan – az elicitációs tesztek eredményei szerint – a második generációs New Brunswick-i magyarok raghasználatát is számukra ugyancsak ismeretlen magyar neveknél.

A belföld-külföld szabály pontos működésének feltárására a jelenlegi kérdőív természetesen nem alkalmas. A tesztben nem véletlenül szereplő New Brunswick ragozása, ahol 97,5 %-ban inessivusi rag jelent meg, mégis arra enged következtetni, hogy míg a *Csetnek*, *Szék*, *Visk* helynevek esetében feltehetően a szóvégi *k* határozza meg a superessivusi ragot, addig az amerikai (tehát idegen) településnél a választást egyértelműen a külföld-belföld elv irányítja. Azt is tudjuk, hogy New Brunswick-on (-ban?) ugyanennek az ellenkezője érvényesül. Mindez egy rendkívül érdekes, s e pillanatban számomra megoldhatatlan problémát vet fel. Nevezetesen: az a tény, hogy magyar helyneveink számszerűsíthető többségéhez superessivusi rag járul (a Magyarország országnévhez hasonlóan), mennyiben magyarázható fonológiai szabályokkal, és mennyiben tulajdonítható a kint és a bent fogalmának kognitív nyelvészeti és pszichológiai dilemmájának.

Az ehhez hasonló és a már korábban feltett kérdésekhez csak megfelelő mennyiségű és minőségű adatok birtokában juthatunk közelebb. Ahhoz is további vizsgálatokra van szükség, hogy a helyi használat szabályszerűségeit, hatókörét és a köznyelvi használattól való eltéréseit területenként meghatározhatjuk. A meglévő adatokból az a tendencia körvonalazódik, mely szerint ott, ahol a köznyelvi és helyi használat eltér egymástól, a köznyelvi különviszonyokkal szemben szinte mindig belviszonyrag szerepel: *Csikszeredában*, *Szarvaskőben*, *Somorjában*, *Érsekújvárbán*, *Muraszombatban*, *Torockóban*, *Palágyban*, *Tiszakeresztúrbán* stb. Itt azonban a külföld-belföld szabálytól eltérő kognitív magyarázatot kell keresnünk.

A bemutatott próbavizsgálat, amely a kül- és belviszonyragok problematikájának csak egy szűk metszetét érinthette, s nem törekedett szociológia reprezentativitásra, arra mindenképpen alkalmasnak bizonyult, hogy az elkövetkezendő kutatási fázis főbb vizsgálati kérdéseit körvonalazza. Azt a tételt pedig messzemenően sikerült alátámasztani, hogy helységnévragozásunkat valóban bonyolult szabályrendszer jellemzi. Mindazonáltal a felmerült kérdések megválaszolása mégsem megoldhatatlan, sőt az alkalmazott nyelvészet számára is sürgető feladat.

Ahogy több ízben utaltam rá, rendkívül kevés élőnyelvi adattal rendelkezünk arról, hogyan alakul a szóban forgó ragok használata különböző magyar nyelvű közösségekben, illetőleg a magyart idegen nyelvként tanulók

nyelvhasználatában. Ezeknek az információknak a birtokában jóval közelebb kerülhetünk egy, a nyelvtanításban is alkalmazható szabályrendszer feltáráshoz. Ezért a külföldön magyar nyelvet oktató kollégák – bekapcsolódva a Nyelvtudományi Intézetben folyó kutatásba – a helyi viszonyoknak megfelelően átalakított, illetőleg az adott ország helyneveivel kiegészített kérdőíves vizsgálatokból nyert nyelvi adatokkal nagy mértékben hozzájárulhatnak a fentebb megfogalmazott kérdések megválaszolásához.

Hivatkozások:

- Balogh Lajos 1980. "A Magyar Nyelvjárások Atlaszának kiadásra nem kerülő térképlapjai". *MNy.* LXXVI. kötet. 222-23.
- Fekete Marian 1994/1995. "Haragban az igazmondással". Zalabai Zsigmond szerk., *"Mit ér a nyelvünk, ha magyar?"*, 193. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. (Korábban *Új Szó*, 1994. febr. 2.)
- Kálmán Béla 1970. "Amerikai magyar helynevek". Kázmér Miklós és Végh József, szerk., *Névtudományi előadások*, 42-45. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1985. "Helynevek határozói ragozása a rábaközi Mihályiban". *Nyr.* 109. évf. 1. sz. 88-91.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Matuska Mihály 1990. "Vajúdás Délszláviában". *Magyar Nemzet*, 1990. Július 14.:7.
- J. Soltész Katalin 1967. "Az idegen szavak helye a mai magyar nyelv rendszerében". *Nyelvtudományi Értekezések* 58. 300-4.
- Szabó Géza 1981. "A helységnevek ragozásának nyelvföldrajzi és nyelvészeti kérdése". Hajdú Mihály és Rác Endre szerk., *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Veszprém, 1980. szeptember 22-24.)*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Tompa József 1980. "Földrajzi nevek helyhatározói ragjai". Grétsy László és Kovalovszky Miklós szerk., *Nyelvművelő kézikönyv* I:675-77. Akadémiai Kiadó, Budapest.